

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ
ИЗВЕСТИЯ НА ИНСТИТУТА ЗА БЪЛГАРСКИ ЕЗИК „ПРОФ. ЛЮБОМИР АНДРЕЙЧИН“
Книга XXXV

**НАДПИСИТЕ НА КАМБАНИ ОТ ЦЪРКВИ В НЕВРОКОПСКА
ЕПАРХИЯ – ЦЕННИ ЕПИГРАФСКИ ПАМЕТНИЦИ ОТ КРАЯ
НА XIX И НАЧАЛОТО НА XX ВЕК^{1,2}**

Георги Митринов
Институт за български език, Българска академия на науките

Николай Даутов
Неврокопска света митрополия

**THE INSCRIPTIONS OF BELLS FROM CHURCHES IN
THE DIOCESE OF NEVROKOP – VALUABLE EPIGRAPHIC
MONUMENTS FROM THE END OF THE 19th AND THE
BEGINNING OF THE 20th CENTURY**

Georgi Mitrinov
Institute for Bulgarian Language, Bulgarian Academy of Sciences

Nikolay Dautov
Nevrokop Holy Diocese

Резюме. Изследването включва данни за надписите на камбани от църкви в Неврокопска епархия. Надписите са описани и класифицирани. Разгледани са техните графични особености, както и езиковите, и текстовите им черти. Представена е спецификата на използваните шрифтове. С публикацията се поставя начало на по-системно проучване на този вид епиграфски паметници по българските земи.

Ключови думи: Българска епиграфика, надписи на църковни камбани, българска езикова история, графични особености

¹ Copyright of each paper stays with the respective authors. The works in the Papers of the Institute for Bulgarian Language are licensed under a Creative Commons Attribution 4.0. International Licence (CC BY 4.0): <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0>.

² Изследването е осъществено в рамките на Националната научна програма „Културноисторическо наследство, национална памет и обществено развитие“, финансирана от Министерството на образованието и науката (РМС № 577 от 17 август 2018 г.). Авторите благодарят за подкрепата.

Abstract. The study includes data on the inscriptions on the bells of churches in the Diocese of Nevrokop. The inscriptions are described and classified. Their graphic features, as well as their linguistic and textual features are considered. The specifics of the fonts used are presented. The publication marks the beginning of a more systematic study of this type of epigraphic monuments in the Bulgarian lands.

Keywords: Bulgarian epigraphy, inscriptions on church bells, Bulgarian language history, graphic peculiarities

Епиграфските паметници от епохата на Възраждането и от по-късен период са важна част от българската кирилска епиграфика, която се явява „филолого-историческа дисциплина, занимаваща се с оформянето и съдържанието на надписите, създадени на български език върху нетипична, нетрадиционна писмена основа“ (Смядовски/Smyadovski 1993: 1). Тези писмени паметници, кирилски и чуждоезични, особено останалите и оцелели до днес извън границите на България, са от изключителна важност за историята на българския народ, в частност за българската езикова история. За съжаление, твърде малко са досегашните изследвания по темата. Интересни данни се откриват в надгробните надписи на някогашните български гробища в селища на Северна Гърция, където и сега живее българоезично население (Митринов/Mitrinov 2015: 53–87; 2019: 177–187; 2020: 123–131). Това важи и за българското гробище в Истанбул (Митринов/Mitrinov 2018). Важни сведения за българско присъствие се откриват в църквите на някогашни български села в Егейска Македония и Западна Тракия. Но те са свързани главно с фасадни надписи и с надписи на стенописи и на икони (Митринов/Mitrinov 2016: 107–131; 2017: 83–89; 2020: 237–246).

Темата за надписите на камбани в българските църкви от епохата на Възраждането, а и от по-късен период, не е разработена. А в тях се откриват интересни данни за майсторите камбанолеяри, за селищата, за патронните имена на местните църковни храмове и др. Датировката е важна за възрожденската и за по-новата история на всяко селище, за историята на местните църковни храмове, както и за проучването на камбанолеярската традиция по нашите земи. Цялостни изследвания на този вид епиграфски паметници от езиковедска гледна точка досега не са правени. Но в проучванията на отделни автори се откриват данни за надписите на камбани, без тези надписи да се разглеждат подробно и да се разкриват тематиката им, както и характерните им особености от езиковедска гледна точка. В изследването си „Български камбанарии и камбанолеене“, раздел „Нещо и за камбанолеенето“ (с. 193–202) изследователят Н. Тулешков пише за камбанолеяри от гр. Банско и от с. Горно Броди, Сярско, като публикува данни за създадени от горнобродските майстори камбани, поставени на камбанариите на църкви в български селища от различни краища на българската етническа територия (в днешна България, Сърбия, Северна Македония, Гърция). Представя надписите на отделни камбани, наред със снимков материал, но не разглежда като цяло спецификата на тези надписи (Тулешков/Tuleshkov

2011: 152–202). Спира се на цялостното оформление и на украсата на камбаните. Според него „формообразуването и художествената украса на камбаните, дело на българските леяри, е на доста високо ниво. Някои от тях, особено тези на горнобродчани и най-вече на Алексови, са завършени произведения на изкуството. Те имат елегантна форма със силно издадена долна част, позволяваща широко разпространение на звука. Тялото е разделено на три неравностойни части чрез декоративни линеарни фризове. В средното, най-широкото поле се разполагат основните надписи, разделени на групи, с отлични релефни изображения на светците патрони на съответния храм, декоративни и соларни розети, разпятие и др.“. Изследователят Тулешков споделя и наблюдения за графични особености на надписите: „Най-доброто постижение на горнобродчани, което познавам засега, е камбаната на стружката черква „Св. Георги“, която обаче за съжаление е пукната при свалянето ѝ, може би дори нарочно, заради патриотичния български надпис. При камбаната на Димкови от часовниковата кула в Горно Броди се вижда как техническите търсения на братята са намерили решение за създаването на надписи в система с наборни букви, подреджани според необходимостта в редици една до друга, подобно на печатарския набор. Обаче крайният вид на изображението е много лош“ (Тулешков/Tuleshkov 2011: 202).

В своя публикация, посветена на камбаните в църквите на гр. Смолян, Т. Марева е включила подробни данни за надписите и за украсата на проучваните камбани от църквите на трите съставни квартала на града: Смолян, Райково и Устово. Приложен е богат снимков материал (Марева/Mareva 2017: 48–62). Авторката дава подробни сведения за съграждането на местните църковни храмове, както и за отливането на камбаните. Както сама отбелязва в края, текстът ѝ поставя началото на системното проучване на камбаните в гр. Смолян, като може да се продължи с езиковедски, музиколожки и технически проучвания (Марева/Mareva 2017: 62).

Изследователят Н. Даутов в публикация, посветена на часовниковата кула в с. Горно Броди, Сярско (дн. Ано Вронду), дава сведения за камбаните в нея, включително за надписите им (Даутов/Dautov 2019).

Данни за надписи на камбани в български църкви се откриват на сайта Списък на камбани, отговарящи на условията за търсене http://www.math.bas.bg/bells/BellAdmin_MySQL/bell_search_print.php. В този кратък списък на камбани от църкви в някои български градове като София, Велико Търново, Плевен, Габрово, Шипка, както и от църкви на отделни манастири, главно във Великотърновско, са включени описания на технически характеристики на отделни камбани: височина (вътрешна и външна), широчина на горния и на долния диаметър, тежина, максимална дебелина на стените, форма, материал, от който са направени. Откриват се сведения за майсторите камбанолейари. Там, където са дадени надписите, има сведения за шрифта, за спецификата на буквите – старобългарски, църковнославянски, новобългарски. Липсват данни за размерите на графемите и на междуредовите пространства. Подробно е описана украсата на камбаните.

Предмет на настоящото изследване са надписите на камбани в църкви от Неврокопска епархия, Гоцеделчевски район, дело основно на горнобродски майстори и в по-малка степен на майстори, родом от гр. Банско. Надписите могат да се обособят в две групи в диахронен план, според отбелязаните години на отливане на камбаните: надписи на камбани, отлети от втората половина на XIX в. до 1912 г., когато Неврокопско е освободено и влиза в границите на Царство България, и надписи на камбани, отлети от 1912 г. насам. От първия период са засвидетелствани надписи на камбани, дело основно на майстори от с. Горно Броди, Сярско. От своя страна този период може да се раздели на два подпериода: от втората половина на XIX в. до 1900 г. и от 1900 до 1912 г. Надписи на стари камбани с датировка до 1900 г. са тези на камбанариите при църквите: „Св. Архангел Михаил“ в с. Ловча – 1885; „Св. Димитрий Мироточиви“, с. Тешово – 1888; „Св. Никола Чудотворец“, с. Гайтаниново – 1891; „Св. Параскева“, с. Скребатно – 01.12.1898; „Св. Параскева“, с. Лещен – 1899 г. Камбаните с датировка от 1900 до 1912 г. са от камбанариите на църквите: „Св. Георги“ на едноименния манастир в покрайнините на гр. Хаджидимово – 28.01.1901; „Св. Никола“ в с. Долен – 1902; „Св. Пророк Илия“, с. Гостун – 1906; „Св. Николай“, с. Ковачевица – 1909; „Св. Неделя“, с. Сатовча с датировка 10 ноември и 18 ноември, 1910 г. Доста по-малко са камбаните с датировка след 1912 г.: от църквата „Събор на Св. Архангел Михаил“ в кв. „Кумсал“ на гр. Гоце Делчев – 1931 г.; от църквата „Св. Николай“ в с. Мосомище – 1936 г.; от църквата „Св. Илия“ в покрайнините на с. Нова Ловча – 1940 г.; от църквата „Св. Анна“ в с. Гърмен – 2003 г.

Данни за майсторите камбанолеяри от надписите на камбани

Преобладават имена на майстори, родом от с. Горно Броди, Сярско (горнобродски майстори). Най-много са представителите на горнобродския род Алексови:

1. Георги Д. Алексов – надпис на камбана от храм „Св. Георги“ на едноименния манастир в покрайнините на гр. Хаджидимово – 28.01.1901 г.; майстор Г. Д. Алексов от Гор. Броди, Сереско, Македония (щемпел) – надпис на камбана от църква „Св. Параскева“, с. Скребатно – 01.12.1898 г.
- 1.1. Стоян Д. Алексиев и синове – надпис на камбана от църквата „Събор на св. Архангел Михаил“ в квартал Кумсал на гр. Гоце Делчев – 1931 г.; Ст. Д. Алексиев и Д. – надпис на камбана от същата църква; Стоян Д. Алексов – надпис на камбана в църквата „Св. Николай“, с. Ковачевица – 18.03.1909 – от с. Горно Броди, Сярска околия.
- 1.2. Братя Д. Алексови – надпис на камбана от църквата „Св. Параскева“ в с. Лещен – 1899 г.; братие Д. Алексови от с. Г. Броди – надпис на църквата „Св. Никола“, с. Долен, 1902 г.

Представители на горнобродския род Алексови се занимават с камбанолеярство от средата на XIX в. До разорението на с. Горно Броди, Сярско, през 1913 г. братята Георги и Стоян Алексови работят в родното си село. След това се преместват в София и фамилното им име е променено на Алексиеви. Отначало работят заедно, под занаятчийските имена „Братя Д. Алексиеви“ и „Братя Д. Алексиеви и Синове“. По-късно всеки от тях създава собствена леярна, в която работи със синовете си (Даутов/Dautov 2021: 95–96).

- 1.3. Никола Алексов – Куша – камбана от църквата „Св. Никола“ в с. Мосомище – 1936 г. Майсторът живее и работи в гр. Неврокоп (дн. Гоце Делчев). Той избягва да се подписва върху камбаните си, но за тези от църквата в с. Мосомище се помни, че са негово дело. Засега е известна само една камбана – от храма „Св. Георги“ в с. Баня, Разложко, на която Никола е изписал името си (Даутов/Dautov 2021: 95–96).
2. Стоян М. Рачков – надпис на камбана от църквата „Св. Пророк Илия“, с. Гостун, 1906 г. Сведения за Стоян Рачков се откриват в няколко кратки вестникарски обяви от 1915 г., с които той съобщава, че като бежанец пребивава временно в гр. Дупница (ЦВ/СВ 1915).
3. Марин Димитров – надписи на две камбани от църквата „Св. Димитрий Мироточиви“ в с. Тешово – 1888; надписи на две камбани (единият на гръцки език) от църквата „Св. Архангел Михаил“ в с. Ловча – 1885 г. Писмени сведения за него засега няма открити.
4. Братя Димкови – надпис на камбана от църквата „Св. Николай Чудотворец“, с. Гайтаниново – 1891 г.

Голяма е популярността на представителите на известния горнобродски род Димкови, най-вече на братята Димитър, Георги, Никола, Атанас и Христо. Дело на Димитър, Георги и Атанас са камбаните в с. Гайтаниново. Тримата майстори са по-известни с изработените от тях часовници на кули. В пределите на Неврокопска епархия има три работещи до днес – на камбанариите на църквите в селата Гайтаниново и Тешово, а също и на часовниковата кула в Благоевград (Гуринова/Gurinoва 2008: 14–17, 24–26).

Само на няколко камбани се откриват имена на майстори, родом от гр. Банско, и то в надписи на щемпел:

1. Благо Ив. Велеганов – надпис на щемпел на камбана от църква „Събор на 12 апостоли“ в с. Борово.
2. Л. Д. Велеганов – надпис на щемпел на камбана от църква „Св. Димитър“ в с. Балдево.
3. Фирма Велеганов – надпис на щемпел на камбана от църква „Св. св. Константин и Елена“ в с. Парил.

Родът Велеганови е от гр. Банско, но негови представители започват да изработват църковни камбани, след като се установяват в гр. Пловдив през 1872 г.

Подробни биографични данни за тази фамилия се намират в публикация на Соня Семерджиева (Семерджиева/Semerdzhieva 2009: 122–130).

Срещат се надписи без данни за майсторите камбанолейари. За надписите на щемпели, поставени на отделни камбани, трябва да се отбележи, че част от тях, които са с по-късна датировка, включват сведения за фирмени камбанолейарници, а не за майсторите камбанолейари. Тези камбанолейарници са основно на майстори, представители на горнобродската камбанолейарска школа. Такива са например майсторите от споменатата в няколко надписа Синодална утварница на Българската патриаршия. Те са от род Алексови.

Специфика на надписите

Според графичното оформление на текстовете надписите могат да се разделят на стари, до правописната реформа от 1945 г., и нови, характерни за съвременната българска книжовна норма. В надписите на камбани с датировка до 1945 г. се открива употреба на графемите Ъ и Ж, характерни за стария правопис до правописната реформа от 1945 г. Това важи и за отбелязването на графема Ъ в краесловие, след буква за съгласен звук.

Употребата на графема ЮЖ, се свързва с Дриновския правопис (1891 – 1921) (Андрейчин/Andreychin 1986: 157–161; Стоянов/Stoyanov 1980: 136). Според този правопис употребата на графемите Ж и ЮЖ е в краесловие на глаголите от I и II спрежение, в сегашно, бъдеще и бъдеще време в миналото, при формите за I л., ед. ч. и 3 л., мн. ч. (пишж, пишжтъ; горж, горжтъ и др.), за 3 л., мн. ч. на глагола съм (тѣ сж), а също при местоимение неж и съкратената му форма юж.

В някои от най-старите по датировка текстове от 80-те години на XIX в. се открива употреба на графемите Ъ, І, Ж, ЮЖ, като първите две не са характерни за Дриновския правопис, но се срещат във възрожденските български граматики и са част от графичните системи на пловдивската и на търновската правописна школа през Възраждането (Андрейчин/Andreychin 1986: 157–161; Стоянов/Stoyanov 1980: 133).

Има наличие на алографи, свързано със специфика при изписването на отделни графемите. В отделни случаи е налице оформление на графемите със серифи. Често в по-старите текстове, и то на отделни горнобродски майстори, се наблюдава изписване на графема N вместо И, което може да е специфика в оформлението на текстовете при отливането на камбаните, а не плод на неграмотност от страна на майсторите. Среща се изписване на отделни графемите и цифри, обърнати огледално във вертикална или хоризонтална плоскост. По-нататък, при представянето на текстовете подробно е разгледана употребата на такива специфични буквени знаци. Все пак трябва да се отбележи, че те се срещат по-често в старите надписи с датировка от края на XIX и началото на XX в.

Част от текстовете включват диалектни особености, характерни за местните западнорупски български говори, като редукция на гласни $e > u$, $o > y$; преглас $a > e$; употреба на фонема ж вм. џ (дж) (*хажи*) и др.

Тематика на текстовете на проучваните камбани

Като цяло текстовете на камбани спадат към ктиторските и строителните надписи по класификацията на Ст. Смядовски за старобългарските и среднобългарските епиграфски паметници (Смядовски/Smyadovski 1993: 47, 62). Поради спецификата на камбаните като епиграфски паметници, които са с неголяма площ за разполагане на текстове, надписите на тях не са големи по обем. Срещат се едноредови или текстове, разположени на два и повече реда. Обичайно надписът е в средното поле, но има и такива, разположени в долната част на камбаната, на оширението. В отделни случаи се открива и текст, изписан на горната, раменната част на камбаната. Разнообразие има според разполагането на надписите. Обичайно те са в хоризонтални редове. Но се среща и оформление, което включва комбинация от хоризонтални редове и редове със сферична (дъговидна) форма. Такъв тип комбинирани надписи са поставени в средното поле на камбаната, което дава възможност за разполагането им. При оформлението на текстовете майсторите камбанолейри проявяват творчество не само с разполагането на части от тях, но и съчетавайки надписа с декорацията, включваща фигури на светци, медальони, декоративни фризове, линеарна украса и др.

Според големината си текстовете биват разширени и кратки. Обичайно разширените текстове включват данни за патронното име на църквата, за селището; споменават се имената на майсторите камбанолейри и по-рядко на ктитори. В отделни текстове дори са включени пасажки, посветени на творческия процес при оформлението на надписа и украсата на камбаната, като е добавена думата ИСКУСТВУ. Този вид текстове обичайно са двуредови и триредови. Най-често кратките текстове се състоят от няколко думи и са едноредови. Но има и изключения. Този вид текстове включват основно данни за патронното име на църквата, за името на селището и за годината на отливане на камбаната. Отделни надписи са само с данни за селището и за годината на отливане на камбаната. Откриват се и камбани, на които текстът е разположен на поставен щемпел.

Според начина на оформление на буквените знаци най-често надписите са релефни, с изпъкнали графемни, оформени наред с украсата на камбаната. Но отделни надписи са с вкопан текст, като графемите са оформени с тънки вкопани линии. Понякога само част от текста (някои отделни думи или цифри) е вкопана. Обичайно вкопаната част от надписа, указваща с цифров знак тежината на излятата камбана, е оформена след отливането на камбаната.

Както отбелязва Ст. Смядовски, българската епиграфика е междинна филолого-историческа наука (Смядовски/Smyadovski 1993: 3). За цялостно, обстойно разглеждане на надписа на отделен епиграфски паметник, каквито се явяват църковните камбани от епохата на Възраждането и от по-късен период, са нужни добри езиковедски познания, особено в сферата на историята на българския език, включително познаване на особеностите на местните български говори. Това важи и за местната топонимия, ойконимия, антропонимия. От друга страна, е нужно добро познаване на местната история от проучвания период (исторически изследвания, краеведски проучвания, селищни монографии и др.).

Немалко са *кратките надписи*, обикновено включващи данни за селището и за местната църква.

1. НАДПИС НА КАМБАНА ОТ КАМБАНАРИЯТА НА ЦЪРКВАТА „СВ. НЕДЕЛЯ“ В С. САТОВЧА

Надписът е едноредов и е разположен в горния край на средното поле С. СЪТОВЧЕ НОЕМВРН 18 – 1910 Г.

Прави впечатление, че графема С в селищното име СЪТОВЧЕ е с доста по-удебелена елипса в сравнение с останалите графемии с по-тесни хасти. Крайната графема в думата НОЕМВРН е N вм. И. Графема Т е със сериф в края на горната хоризонтална линия. След съкращения С и Г е отбелязана вместо точка къса черта. Къса черта, но малко над долния ред, е оформена и след цифра 18. Цифрите на изписаната година са доста раздалечени една от друга и не са тглести като буквите, което особено важи за цифра 9.

В графичното оформление на ойконима СЪТОВЧЕ се откриват диалектни особености: преглас $a > e$ в краесловие, характерен за рупските говори като част от източните български говори (Стойков/Stoikov 1993: 209–210); редукция $a > \text{ъ}$ след устни съгласни, характерна за мървашкия и зиялковския говор (Иванов/Ivanov 1977: 90).

Височина на камбаната 70 см; диаметър на долното отворстие 62 см; обиколка на долната най-широка част по овала 196 см.

Украса

На сводестата част на купола са оформени три медальона с изображения на серафими. Камбаната е орнаментирана с двойки изпъкнали хоризонтални линии в долния край на раменната част и в долния край на средната част, при оширението към отвесната част, както и върху отвесната част.

2. НАДПИС НА КАМБАНА ОТ КАМБАНАРИЯТА НА ЦЪРКВАТА „СВ. ТРОИЦА“ В С. БЛАТСКА

Надписът е едноредов. Разположен е в средното поле на камбаната, като е ограничен отгоре с две хоризонтални изпъкнали линии, а в долния край – от две групи по две хоризонтални изпъкнали линии.

С. АБЛАНЦА 1928 Г.

Графема А е с горна хоризонтална свързваща греда. Графема Б е без свързваща хоризонтална греда в долния край. Графема И е заменена с N. Графема Л е със свързващ овал между двете отвесни греди в горния край. Графема Ц е с доста близко разположени отвесни греди. Цифрите не са в правилен хоризонтален ред, като цифра 9 е по-голяма.

Големина на буквените знаци 2 см; ширина на хастите 0,4 см.

Височина на камбаната 57 см; обиколка на долното оширение по овала 161 см.

Бележки: Камбаната е отлята на място, в двора на църквата.

3. НАДПИС НА КАМБАНА ОТ ЦЪРКВАТА „СВ. ИЛИЯ“ В ПОКРАЙНИНИТЕ НА С. НОВА ЛОВЧА

Надписът е триредов и е разположен в средната част на камбаната:

- р. 1: С. БЛАТЦКА
- р. 2: ХР, СВ, ТРОУЦА
- р. 3.: 1940

Важно е да се отбележи, че надписът е вкопан. Интерес представлява употребата на латинска и гръцка графема U вместо И, по гръцки образец, но неправилно, тъй като в гръцката графична система с графема U се отбелязва звукът *и* (*ύβασμα* тъкан, плат), а с буквеното съчетание OU се отбелязва звукът *у* (*ουρανός* небе) (ГБР/GBR 2004). Цифра 9 от изписаната година е обърната огледално в хоризонтална плоскост. При оформлението на ойконима БЛАТЦКА вместо буквеното съчетание *тс* е отбелязано *тц*. В случая става въпрос за диалектна фонетична замяна *с > ц* (в група *ск <* от стб. -ък) в думи *грацки, селцки, свинцко* (Иванов/Ivanov 1977: 124). След съкращенията ХР и СВ е поставен препинателен знак запетая вместо точка.

Височината на камбаната е 40 см, а диаметърът на долното отворстие 34,5 см; обиколка на долното оширение по овала 109 см.

Украза

В основата на сводестата част на камбаната са оформени две изпъкнали линии, а в основата на оширението в долния край са налице две двойки изпъкнали хоризонтални линии.

4. НАДПИС НА КАМБАНА ОТ КАМБАНАРИЯТА НА ЦЪРКВАТА „УСПЕНИЕ НА ПРЕСВЕТА БОГОРОДИЦА“ В С. ОГНЯНОВО (СТАРО ФОТОВИЦА)

Надписът е едноредов, разположен в горната част на средното поле, непосредствено под редица от изпъкнали хоризонтални линии:

СВ. БОГОРОДНЦА С. ФУТОВНЦА ДЕКЕМВРН 18 1912 Г

След съкращенията СВ и С е отбелязана къса черта в долния край на реда вместо точка. Някои от графемите са наклонени и не са в правилен ред спрямо останалите: графемата N в думата БОГОРОДНЦА; графемите Т, Щ в селищното име ФУТОВНЦА. Редът на графемите в дума ДЕКЕМВРН е изкривен, като началната графема Д е разположена по-високо от долния ред. Видно е отбелязване на графема N вм. И. Дори в думата ДЕКЕМВРН краесловната графема е с надреден знак, какъвто има графема Й. Цифрите на изписаната година са доста отдалечени от предходната цифра 18.

В селищното име ФУТОВНЦА се открива характерната за източните български говори, в частност за югоизточните (рупските), редукция *о > у* (Стойков/Stoykov 1993: 97).

Нееднаква е височината на графемите от надписа. Някои са високи 3 см, други 3,5 см, а се откриват и такива с височина 2,8 см. Разлика има и в дебелината на частите. Някои са широки 0,4 см, а други – 0,5 см.

Височина на камбаната 64 см; диаметър на долното отвърстие 62 см; обиколка на долното оширение по овала 196 см.

Украса

В основата на раменния пояс на камбаната е оформен декоративен линейен фриз с растителни мотиви. Сред тях са вмъкнати на 3 места изображения на серафими.

5. НАДПИС НА КАМБАНА В ЦЪРКВАТА „СВ. НИКОЛАЙ“, С. МОСОМИЩЕ

Надписът е триредов. Разположен е в средната част на камбаната, като е отграничен отгоре с две двойки хоризонтални изпъкнали линии, а в долния край – от две групи по три хоризонтални изпъкнали линии.

р. 1: С. МОСОМНЩЖ

р. 2: ХР. СВ. ННКОЛА

р. 3: 1936 Г.

Началната графема М от надписа на първия ред е обърната огледално във вертикална плоскост. Вместо графема И е отбелязана N (МОСОМНЩЖ, ННКОЛА). Оформлението на графема Щ включва удължена най-дясна отвесна греда под реда, с хоризонтално продължение под другите две хасти. Създава се впечатлението, че е обърната огледално в хоризонтална плоскост. В селищното име МОСОМНЩЖ краесловната графема има структурата на А с горна свързваща хоризонтална къса греда, но в долната част наподобява контурите на носовата гласна Ж. Не става ясно защо е отбелязана вместо графема А.

Краесловната графема в името ННКОЛА има структурата на А с горна хоризонтална къса свързваща греда. Но дясната наклонена греда завършва в долния край с овална извивка нагоре, опираща в другата хаста, което не е характерно за оформлението на графема А.

Цифрите не са разположени в правилен хоризонтален ред, като цифра 3 и особено 6, излизат доста над горния ред. Оформлението им не е добро, като например цифра 9 е с изцяло запълнена кръгла горна част.

Височина на буквените знаци 2 см; широчина на междуредието 2,5 см.

Обиколката на долното оширение на камбаната по овала е 210 см, а височината – 57 см.

Украса

В основата на раменния пояс са оформени две двойки изпъкнали хоризонтални линии; в долния край на средното поле, в началото на оширението са поставени на разстояние две групи от по три изпъкнали хоризонтални линии.

Бележки: За камбаната с надписа се знае, че е била отлята от материал на предишна спукана камбана на място, в двора на църквата. Майсторът е бил Никола Алексов с прякор Куша от с. Горно Броди, Сярско.

6. НАДПИС НА КАМБАНА ОТ КАМБАНАРИЯТА НА ЦЪРКВАТА „СВ. АРХАНГЕЛ МИХАИЛ“ В С. БАНИЧАН

Триредов хоризонтален надпис, разположен в средната част на камбаната, непосредствено под двойка изпъкнали хоризонтални линии.

р. 1: ХР. СВТ. АРХ. МИХАИЛЪ

р. 2: С. БАНИЧЕНЪ

р. 3: 1936 Г.

Цифровият знак 9 е с удължен под реда долен, леко заоблен край.

Има големи разстояния между буквените знаци, което важи и за препиначелните знаци. Някои от графемите са с изкривени хасти. Открива се преглас $a > e$ в селищното име БАНИЧЕНЪ. Прегласът е характерен за рупските говори като част от източните български говори (Стойков/Stoykov 1993: 209–210).

Височина на камбаната 67 см. Диаметър на долното отвърстие 62 см. Обиколка на долното оширение по овала 194 см.

Разширени надписи

Основната част от този вид надписи са строителни и ктиторски надписи, като строителните са по-многобройни. С тях се съобщава за отливането на църковна камбана за нуждите на определен църковен храм. Обикновено се споменава патронното име на храма, селищното име. Включени са данни за участието на местното население в начинанието, както и за майсторите камбанолеяри. Разбира се, текстовете са разнообразни по съдържание относно изброените данни, като в отделните надписи липсват някои от споменатите сведения.

В някои надписи се споменава за участието на местното население в начинанието да се отлее камбана за църквата.

1. НАДПИС НА КАМБАНА ОТ КАМБАНАРИЯТА НА ЦЪРКВАТА „СВ ПРОРОК ИЛИЯ“, С. ГОСТУН

Надписът е едноредов, разположен околоръст в началото на долното оширение под средното поле, преди крайната отвесна част на камбаната:

НАПРАВИСЕ СЪ ПОМОЩА НА ЖИТЕЛИТЪ ОТЪ С. ГОСТУНЪ · МАЙСТОРЪ СТОЯНЪ М. РАЧКОВЪ ОТЪ С. ГОРНО-БРОДИ.

На раменния пояс на камбаната, в поле, ограничено от две изпъкнали хоризонтални линии, е отбелязана дата: 1906 Г.

Цифрите са неравномерни по големина, като 9 и 6 изскачат над горния ред, а 0 е по-ниска от останалите. Точката след Г е с големината на долната кръгла част на цифра 6.

Буквените знаци са без серифи. Някои от тях изскачат над реда. Височината им е 2 см, а широчината на хастите – 0,4 см.

Обиколката на камбаната в долното оширение по овала е 158 см, а височината от външната страна – 50 см.

Украса

В средното поле на камбаната, под раменния пояс, са оформени три хоризонтални изпъкнали линии. Под най-долната линия е разположен декоративен линеарен фриз с растителни мотиви. В долната част на камбаната, в началото на оширението, има три успоредни хоризонтални изпъкнали линии. Под долния хоризонтален надпис също е оформена изпъкнала линия.

2. НАДПИС НА КАМБАНА ОТ КАМБАНАРИЯТА НА ЦЪРКВАТА „СВ. НИКОЛАЙ“ В С. КОВАЧЕВИЦА

Надписът е четириредов, разположен в средната част на камбаната. Първите три реда, които са в горния край, са с височина на буквите 2,5 см и ширина на хастите 0,3 см. Най-долният четвърти ред е разположен в началото на оширението на камбаната в долния край. Неговите букви са по-издължени. Високи са 3,5 см, а широчината на хастите е 0,4 см.

р. 1: НАПРАВЕНА СЪ ЦЕРКОВНО

р. 2: ИЖДИВЕНИЕ ЗА ХРАМА СВ.

р. 3: НИКОЛА С- КОВАЧЕВИЦА.

р. 4: МАЙСТОРЪ СТОЯНЪ Д. АЛЕКСОВЪ ОТЪ СЕЛО ГОРНО – БРОДИ СЕРСКА ОКОЛИЯ.

На нивото на втория ред от надписа, от обратната страна, над пасажа СЕЛО ГОРНО-БРОДИ СЕРСКА от долния ред е изписан текст: 18 МАРТЪ 1909 Г.

Данните за големината на буквите са като тези за текста от първите три реда.

На първия ред графемата Ц в думата ЦЕРКОВНО е с малко по-високи, излизащи над реда, горни краища на отвесните греди.

Височината на камбаната е 72 см; диаметърът на долното отворение – 64 см.

Украса

Вляво от триредовия текст е изобразено Христовото разпятие. На обратната страна се открива св. Георги на кон как пробожда змея с копие.

На раменния пояс на камбаната има медальони с образи на светци.

Под две двойки изпъкнали хоризонтални линии, непосредствено над първия ред на надписа, е оформен декоративен линеарен фриз с растителни мотиви.

Под надписа от най-долния ред са разположени четири изпъкнали хоризонтални линии по оширението на камбаната.

3. НАДПИС НА КАМБАНА ОТ КАМБАНАРИЯТА НА ЦЪРКВАТА „СВ. ПАРАСКЕВА“ В С. СКРЕБАТНО

Надписът е двуредов, като първият ред е разположен в основата на раменния пояс на камбаната, а вторият ред е в горната част на средното поле, под две двойки хоризонтални изпъкнали линии, отделени помежду си, които го разделят от горния ред.

р. 1: КАМБАНА НА ХРАМА СВ. ПАРАСКЕВА НАПРАВЕНА СЪ СИЛАТА
р. 2: И СЪГЛАСИЕТО НА С. СКРЕБАТНО 1 Й ДЕКЕМВР. 1898 г.

Височина на буквените знаци 2,5 см.; широчина на частите 0,3 см.

Височина на камбаната 68 см; диаметър на долното отворстие 64,5 см; обиколка на долното оширение по овала 203 см.

Под долния ред на надписа е поставен щемпел.

Надпис по овала отгоре: МАИСТОРЪ Г. Д. АЛЕКСОВЪ

Надпис по овала отдолу: ОТЪ С. ГОР. БРОДИ СЕРЕСКО

Надпис в средата, хоризонтален: МАКЕДОНИА.

Над хоризонталния надпис е отбелязано дърво, от двете страни със звезди. Под надписа има звезда.

Графемите са оформени с тънки изпъкнали линии, които на места са изкривени. Пропорциите между отделните буквени знаци са нарушени. Графемите в буквено съчетание РЪ в края на горния ред са с размери на малки букви, навярно поради липса на място. Графема С в дума МАИСТОРЪ е с овална форма, докато алогографът С в името АЛЕКСОВЪ е с две наклонени греди, следващи контура на късите наклонени греди на предходната графема К. Графема О в думата МАИСТОРЪ е с кръгла форма, докато алогографът О е силно стеснен в хоризонтална плоскост. Алогографът в думата БРОДИ от долния ред е с по-малки размери и не опира в долния ред. Ширината на щемпела в най-издължената част е 15,5 см, а височината в най-високата част – 8,5 см.

Украса

На сводестата част на камбаната горе са оформени три владишки корони на равни разстояния една от друга.

Под надписа, в средното поле са разположени три фигури: на Св. Богородица с младенеца, на св. Атанасий и на Иисус Христос на кръста.

4. НАДПИС НА КАМБАНА 2 ОТ КАМБАНАРИЯТА НА ЦЪРКВАТА „СВ. ПАРАСКЕВА“ В С. СКРЕБАТНО

Текстът е едноредов и е разположен в горната част на средното поле, под пояс от две изпъкнали хоризонтални линии:

ПРИНАДЛЕЖИ НА ХРАМА СВ. ПАРАСКЕВА НА С. СКРЕБАТНО.

В долния край на средното поле, над ивица от четири изпъкнали хоризонтални линии в оширението на камбаната и под пасаж от горния едноредов надпис ...КЕВА НА С., е изписана датата 1898 г.

Височината на графемите е 2,5 см, а широчината на хастите – средно 0,4, на места 0,5 см. Буквите са без серифи.

Височина на камбаната 58 см; диаметър на долното отворстие 63,5 см; обиколка на долното оширение по овала 169 см.

Украса

Под част от надписа ХРАМА, в средното поле на камбаната, е изобразен в цял ръст светец, държащ жезъл с дясната си ръка. Също в средното поле на камбаната, в пространството между последната и първата дума от едноредовия надпис СКРЕБАТНО и ПРИНАДЛЕЖИ, е изобразен св. Димитър на кон, как пронизва с копие си езичник. На раменния пояс на камбаната на равни разстояния са изобразени три владишки корони.

Бележки: Помни се, че за отливането на камбаните са събирани сребърни накити от украсата на женските носии в селото. Преди време дошли свещеници да вземат камбаните и да ги отнесат в някакъв манастир. Местните жители и особено българите, изповядващи мюсюлманска религия, не допуснали това да стане.

Особено място сред строителните и ктиторски надписи заемат надписите на камбаните, отлети от горнобродския майстор Марин Димитров. В тях работата по отливането на църковните камбани е наречена ИСКУСТВУ. Те са най-стари по датировка (1885 г.), а са и с най-архаични текстове според употребата на специфични графемни и наличието на граматични особености, както и на специфична лексика.

1. НАДПИС НА КАМБАНА ОТ КАМБАНАРИЯТА НА ЦЪРКВАТА „СВ. ДИМИТРИЙ МИРОТОЧИВИ“ В С. ТЕШОВО

Текстът е разположен на 4 реда, като най-горният включва изписани думи в сферична форма:

р. 1: ОТСЕЛО БРОДЫ ИСКУСТВУ: НАМАРИНЬ ДИМИТРУФЬ

р. 2: СЖЩИИ ХРАМЪ: Г. 1888:

р. 3: СВ: ДИМИТРИЯ МИРОТОЧИВАГО· СЪ СТАВИ СН: СЪ ИЖДИВЛЕНИЕТО НА

р. 4: ЗВОНЕЦЬ СЕЙ ПРИНАДЛЕЖИ· НА ТЕЩИВЦКИ: ХРАМЪ СН:

Самият текст е разделен на пасажи, в някои случаи отделени в края с разположени във вертикален ред точки. Думата ДИМИТРУФЬ е с начална и крайна буква, опиращи в долния край на реда. Над краесловната графема Ф, която е с наклон в горния край надясно, е изписана графема Ъ с наклон в горния край наляво. Тя почти опира в долната част на тялото на изобразеното вдясно разпятие. Презимето е разположено над думата ИЖДИВЛЕНИЕТО от трети хоризонтален ред.

Съчетанието ОТ СЕЛО, чиито начална и крайна буква са в основата на реда, също е оформено в сферична форма. Разположено е над текста от втори

горизонтален ред СЖЩИИ. От лявата страна на текста в трите долни хоризонтални реда е отбелязан отвесен ред от 12 точки.

Следващата изписана в сферична форма дума БРОДЫ, на която началото и краят са в основата на реда, е поставена над текста от долния хоризонтален ред ХРАМЪ: Г. 1888. След ХРАМЪ: и след изписаната година са оформени вертикални редици от по 4 точки. Думата ИСКУСТВУ, изписана в сферична форма, е разположена над текста от долния трети хоризонтален ред: МИРОТОЧ ИВАГОСЪ СТАВИ СН: СЪ. Самата дума завършва с вертикален ред от 5 точки. Пасаж от текста НАМАРИНЬ, оформен в сферична форма, е поставен над хоризонтален надпис от долния трети ред ... СН: СЪ ИЖДИ ВЛЕНИЕТО.



Схема с разположението на частите на текста

Особености на текста

Има наличие на графични думи, като на места съседни думи са изписани сълято, може би поради липса на място. Сред графичните особености трябва да отбележим употребата на графемите Ъ, Ю, І, които не са характерни за Дриновския правопис, а за българските възрожденски правописни школи (Пловдивска и Търновска) (Андрейчин/Andreychin 1986: 157–161; Стоянов/Stoyanov 1980: 133). Височината на графемите е 2,5 см; широчина на частите 0,4 см.

Открива се редукция *o > y* (ИСКУСТВУ, ДИМИТРУФЪ). Друга диалектна особеност е замяната на група *ск > цк* в наставката *-цки* вм. *-ски* за образуване на качествени прилагателни: ТЕЩИВЦКИ. Особеността е характерна освен за източните рупски говори (Стойков/Stoykov 1993: 123), и за западните.

Открива се употреба на лексемата ЗВОНЕЦЪ вм. камбана, характерен за българската дамаскинска книжнина (РКБЕНО/КВБЕНО 2012), на местоименната форма СЕЙ 'този', на прилагателното СЖЩИИ 'същ'.

Височина на камбаната 70 см; диаметър на долното отвърстие 58 см; обиколка на долното оширение по овала 185 см.

Украса

Над всяка сферично изписана дума в надписа е оформено изображение, в някои случаи декорирано по контура с точки.

Над надписа в сферична форма НАМАРИНЬ има изображение на св. Димитър на кон с копие в ръка. Над надписа в сферична форма ИСКУСТВУ: са

оформени два медальона с изображения на светци, като медальоните са оградени в рамка от точки. Над надписа в сферична форма БРОДЪИ има изображение в многоъгълна форма, наподобяваща в горната си част звезда, което трудно се различава.

2. НАДПИС НА КАМБАНА 2 ОТ ЧАСОВНИКОВАТА КУЛА КЪМ ЦЪРКВАТА „СВ. ДИМИТРИЙ МИРОТОЧИВИ“ В С. ТЕШОВО

Текстът е двуредов, разположен в средното поле на камбаната. Думите от горния ред са със сферична форма, като началната и крайната буква на всяка дума опират в долния край на реда. Долният ред е разположен в началото на долното оширение на камбаната.

р. 1: ИСКУСТВУ НАМАРИНЬ...ДИМИТРОФЪ УТСЕЛОБРОД
р. 2: ЗВОНЕЦЪ НА СВЕТИ ДИМИТРА

Думата ДИМИТРОФЪ със сферична форма от горния ред е разположена над съчетанието НА СВЕТИ от надписа на долния хоризонтален ред.

Съчетанието със сферична форма от горния ред УТ СЕЛО БРОД е с несиметрично разположени букви. Оформено е над думата ДИМИТРА от долния хоризонтален ред. Дори долната извита част на началната графема У стига до средата на началословната графема Д от долния хоризонтален ред. На места съседни думи са изписани слято, вероятно поради липса на място.

Засвидетелствана е редукция $o > y$ (УТ; ИСКУСТВУ), както и краесловно обеззвучаване на съгласна (ДИМИТРОФЪ). Налице е употреба на родително-винителна падежна форма в предложна конструкция: НА СВЕТИ ДИМИТРА.

Съчетанието със сферична форма НАМАРИНЬ от горния ред е разположено над думата ЗВОНЕЦЪ от долния хоризонтален ред.

Думата със сферична форма ИСКУСТВУ е разположена в поле без дума от долния хоризонтален ред.

Между сферичния надпис ИСКУСТВУ отляво и сферичния надпис НАМАРИНЬ отдясно, в пространство, оградено с точки, е изобразена фигура на светец на кон, която трудно се различава, вероятно е св. Димитър. Под изображението е изписана датата 1888. Разположена е на нивото на долния хоризонтален ред на текста.

Графемите са със серифи, като Б, Г, Д, Е, Т са с триъгълни серифи. Обичайно отвесните греди са оформени в краищата с хоризонтални серифи. Интерес представлява оформлението на графема У с топковиден сериф на долната извита линия. Подобно е оформлението и на графема К с топковиден сериф на горната наклонена къса линия.

Височина на камбаната 58 см; диаметър на долното отвърстие 49 см.

Украса

Освен изображението на св. Димитър, между останалите части от текста също има изображения на светци. Между надписа със сферична форма УТСЕ-

ЛОБРОД отляво и надписа със сферична форма ДИМИТРОФЪ отдясно е изобразено Христовото разпятие. Между сферичния надпис ДИМИТРОФЪ отляво и съчетанието в сферична форма УТСЕЛОБРОД, в пространство, оградено с точки, са оформени два медальона, чиито изображения трудно се различават.

Под долния ред на надписа, в оширението на камбаната, има оформена украса, включваща въжеста ивица и разположени под нея растителни мотиви.

3. НАДПИС НА КАМБАНА ОТ КАМБАНАРИЯТА НА ЦЪРКВАТА „СВ. АРХАНГЕЛ МИХАИЛ“ В С. НОВА ЛОВЧА

Надписът е разположен в долната част на камбаната. Двуредов е, като горният ред е на оширението към отвесната част на камбаната, а вторият – на самата отвесна част. Буквите са със серифи, някои от които, в горната част на графемите Б, Г, Ъ, Т и на хоризонталните греди на графема Е, са триъгълни.

р. 1: НСКУСТВО НА МАРННЪ 1885 НАПРАВИСЕ СН ВЪ ВОЛНІЖ ТЖ ПОМОЩЪ НА ЦЕЛО ЛОВЧЕ

р. 2: ДИМИТРОВЪ ОТ ГОРНЕ БРОДЫ

Буквите не са разположени в прави редове, а някои от тях са наклонени. Височината на графемите е от 2 до 2,5 см.; ширината на хастите – 0,4–0,5 см.

И в този текст на места съседни думи са изписани слято. Сред графичните особености е налице изписване на графема Н вместо И. В краесловието на ойконима ЛОВЧЕ се открива преглас $a > e$, характерен за рупските говори като част от източните български говори (Стойков/Stoykov 1993: 209–210). Може да се предположи, че прегласът е налице и в предходната дума от съчетанието ВЪ ВОЛНІЖ ТЖ ПОМОЩЪ НА ЦЕЛО ЛОВЧЕ, ако се приеме, че това е форма за ср. р., ед. ч. на прилагателно име *цъл*. По-малка е вероятността обликът ЦЕЛО да означава село с неправилно изписана началословна графема *ц* вместо *с*.

Височина на камбаната 60 см; диаметър на долното отворстие 55,5 см; обиколка на долното оширение по овала 172 см.

4. ГРЪЦКИ НАДПИС НА КАМБАНА ОТ КАМБАНАРИЯТА НА ЦЪРКВАТА „СВ. АРХАНГЕЛ МИХАИЛ“ В С. НОВА ЛОВЧА

Надписът е двуредов и е разположен в долния край на средната част на камбаната:

р. 1: ⚡ ΟΠΟΙΝΣΑΣ ΜΑΡΙΝΟΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΕΞ ΑΝΩΒΝΡΤΟΥΣ ... ΝΙΔΕΛΤΣΙΟΥ ⚡ (кръст с хоризонтална широка греда, в средата на която са оперели отдолу и отгоре равнобедрени триъгълници с остър връх към нея).

Превод: НАПРАВЕНО ОТ МАРИНОС ДИМИТРИУ ОТ АНО ВРОНДУ 1885 НЕДЕЛЧО †

р. 2: Ι : ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΤΑΞΙΑΡΧΩΝ ΕΠΙΤΡΟΠΑΙ ΔΕΤΟΥ ΑΝΤΩΝΙΟΥ ΔΑΠΑΝΗΤΙ ΤΗΣ ΕΝ ΛΟΦΤΣΑΙ.

Превод: ТАЗИ ЦЪРКВА СВ. АРХАНГЕЛИ ПО ВРЕМЕТО НА ЕПИТРОПА АНТОНИУ СЪС СРЕДСТВА НА СЕЛО ЛОВЧА.

Прави впечатление, че ойконимът ΑΝΩΒΝΡΤΟΥΣ не е изписан правилно според гръцкия му изговор: Ано Вронду.

В гръцкия текст се откриват особености на местните западни рупски говори. В антропонима ΝΙΔΕΛΤΣΙΟΥ е налице редукция $e > u$ и $o > y$. Наличието на графема Ι пред буквеното съчетание ΟΥ показва наличие на мекост на предходната съгласна χ . Мекостта на съгласните също е характерна за рупските говори.

В графичния облик на ойконима ΛΟΦΤΣΑΙ се открива диалектна особеност. В гръцката графична система с буквено съчетание αι се отбелязва звук e : αιμα (ема) 'кръв', а селищното име е изписано в диалектен облик ЛОВЧЕ със засвидетелстван преглас $a > e$, също характерен за местните български говори.

Трябва да се спомене за пътя на двете камбани от църквата в с. Ловча до тази в с. Нова Ловча. Първоначално те са отлети за църковния храм със същото патронно име в старото с. Ловча, което днес е в гръцка територия. През 20-те години на ХХ в. българското население на с. Ловча е принудено от гръцките власти да се изсели и жителите му създават ново село в българска територия, в северния край на Ловчанското поле. Построяват си нов църковен храм и успяват да пренесат тайно нощем част от църковната утвар, включително входната врата на храма. Но камбаните няма възможност да се вземат. В началото на 40-те години на ХХ в., след капитулацията на Гърция във войната с Германия, границата е премахната и ловчанци решават да си вземат камбаните от стария храм. Но се оказва, че те са пренесени на друго място. Успяват да ги открият чак в църквата на с. Възем/Възмен (грц. Ексохи) и ги пренасят в с. Нова Ловча. Там те са и до днес.

Към строителните надписи спадат и тези, в които са включени данни само за имената на камбанолеярите.

1. НАДПИС НА КАМБАНА ОТ ЧАСОВНИКОВАТА КУЛА КЪМ ЦЪРКВАТА „СВ. НИКОЛАЙ ЧУДОТВОРЕЦ“ В С. ГАЙТАНИНОВО

Надписът е разположен в горната част на камбаната, на раменния пояс, в поле, ограничено от две изпъкнали хоризонтални линии, от двете страни на които има богата орнаментировка с растителни мотиви. Текстът гласи:

БРАТЯ ДИМКОВИ 1891, като отделните думи и годината са доста раздалечени. Буквите са добре оформени и са със серифи. При внимателното разглеждане на полето с текста се откриват следи от друг, по-стар текст.

Височина на камбаната 62 см; диаметър на долното отворение 62 см; обиколка на долното отворение по овала 195 см.

Украса

Същата украса, каквато има от двете страни на надписа, е оформена и в средната част на камбаната, като двете изпъкнали хоризонтални линии са по-близо разположени една до друга. Поставена е и в долната част на камбана-

та, като горният ѝ край е в началото на оширението на камбаната, а долният – на долната отвесна част.

2. НАДПИСИ НА КАМБАНА ОТ КАМБАНАРИЯТА НА ЦЪРКВАТА „СЪБОР НА СВ. АРХАНГЕЛ МИХАИЛ“ В КВ. „КУМСАЛ“ НА ГР. ГОЦЕ ДЕЛЧЕВ

Камбаната е с богата украса. Основният надпис е разположен в средното поле, между купола и долното оширение на камбаната. Състои се от две части: сферична двуредова и хоризонтална. Първите два реда са разположени в сферична (дъговидна) форма, а текстът на третия ред е хоризонтален.

р. 1: КАМБАНОЛЪЯРИ СТОЯНЪ Д.

р. 2: АЛЕКСИЕВЪ И СИНОВЕ

р. 3: – СОФИЯ –

Под надписа, в началото на долното оширение на камбаната са разположени 4 изпъкнали хоризонтални линии.

На срещуположната страна се открива хоризонтален надпис на нивото на предишния: 931 Г. С него е отбелязана годината на отливане на камбаната – 1931.

Височина на графемите 2,5 см; ширина на частите им 0,4 см; обиколка на камбаната по овала при долното оширение 207 см.

Украса

Над горния край на сферичния надпис е оформен декоративен линеарен фриз с растителни мотиви.

От дясната страна на сферичния надпис има медальон с изображение на светец, който държи книга в лявата си ръка. От лявата страна на надписа е изобразена Св. Богородица с младенеца. На обратната страна на камбаната се открива медальон с изображение на св. Архангел Михаил. На сферичната част на купола са разположени на равни разстояния хоризонтално 6 звезди.

3. НАДПИС НА КАМБАНА 2 ОТ КАМБАНАРИЯТА НА ЦЪРКВАТА „СЪБОР НА СВ. АРХАНГЕЛ МИХАИЛ“ В КВ. „КУМСАЛ“ НА ГР. ГОЦЕ ДЕЛЧЕВ

Надписът е едноредов, хоризонтален, разположен в началото на оширението на долната част на камбаната, в поле под 4 изпъкнали хоризонтални линии:

КАМБАНОЛЪЯРИ СТ. Д. АЛЕКСИЕВЪ И Д.

Височина на буквите 2,4 см; ширина на частите им 0,4 см.

Височина на камбаната 55 см; диаметър на долното отворстие 54 см; обиколка на най-долната част по овала 172 см.

Украса

В средното поле е изобразено Христовото разпятие. На заден план се различава фигура на светец, държаш свитък в лявата си ръка. Над фигурите е раз-

положен линеарен фриз с растителни мотиви. На раменния пояс на камбаната има три звезди на равни разстояния една от друга.

4. НАДПИС НА КАМБАНА ОТ КАМБАНАРИЯТА НА ЦЪРКВАТА „СВ. ПАРАСКЕВА“ В С. ЛЕЩЕН

Едноредовият надпис е разположен в долната част на средното поле, при оширението на камбаната:

ИЗРАБОТИЛИ БРАТИЯ Д. АЛЕКСОВИ ВЪ СЕЛО Г. БРОДИ 1899 г.

Презимето Алексови е разделено на две части: АЛЕК СОВИ, от отлята между тях фигура на светец с жезъл в лявата ръка. Височината на фигурата е 11 см, а широчината в най-широката част – 4 см. Долният ѝ край е на основата на реда.

Между началото и края на текста има фигура, наподобяваща Св. Богородица с младенца.

Графемите А, Л, Д са с островърх горен край. Буквените знаци са с височина 2,5 см, а ширината на хастите им е 0,4 см.

Външна височина на камбаната 50 см; диаметър на долното отворение 47 см; обиколка на долното оширение по овала 148 см.

Украса

В горната част на средното поле, под раменния пояс, са разположени четири успоредни изпъкнали хоризонтални линии. Под тях е оформен декоративен линеарен фриз с растителни мотиви.

Макар и по-малко като количество, откриват се и ктиторски надписи. Но с редки изключения те са с по-нова датировка. Едва един надпис е с датировка до 1912 г. Другите са датирани до 1945 г., а има и такива с датировка от ХХІ в. Това може да се обясни с факта, че през стария период до 1912 г., а и от по-късен период, до 40-те години на ХХ в., обичайно отливането на църковна камбана е било общоселско дело. От една страна, това е било твърде скъпо начинание, още повече че се е налагало добавянето на благороден метал (сребро и злато), за да има хубав звън камбаната. Запазен е спомен, че жителите на с. Ковачевица, Неврокопско, поканили горнобродски майстори да отлеят камбани за църквата им. След като камбаните били готови и поставени на камбанарията, звукът им не се харесал на жителите на селото. Те отново повикали майсторите и поискали камбаните да бъдат отлети отново. Майсторите се съгласили, но поискали злато и сребро, които да се добавят, за да имат хубав звън камбаните. Наложило се от всички жени в селото да се събират накити. Впоследствие звънът на камбаните бил харесан. От друга страна, както бе споменато, отливането на църковна камбана, както построяването на църква и на камбанария, било общоселско дело, а не начинание на отделен жител на селището.

1. НАДПИС НА КАМБАНА ОТ КАМБАНАРИЯТА НА ЦЪРКВАТА „СВ. НЕДЕЛЯ“ В С. САТОВЧА

Надписът е разположен в средното поле на камбаната. Петредов е, като първият и петият ред, т.е. най-горният и най-долният, са хоризонтални, а останалите са с леко сферична форма:

- р. 1: ПОДАРЯВА
- р. 2: ХАЖН МАТЕЯ ННДЕЛЧЕВЪ,
- р. 3: НА ХРАМА СВ. ННДЪЛЕ
- р. 4: С. СЪТОВЧЕ НОЕМВРNN 10
- р. 5: 1910 Г.

Големината на графемите е различна. Например началната графема П в дума ПОДАРЯВА е по-висока. Това важи и за началната графема Х в думата ХРАМА. В отделни думи някои съседни графемите са по-близо разположени. Открива се разлика, особено в долната част на надписа, при широчината на частите. Там те са по-широки. Някои графемите като С, Ъ, Г, са оформени със серифи. Вместо кирилската графема И е отбелязана графема N.

Откриват се диалектни особености в текста като характерната за източните български говори, включително за западните рупски, редукция $e > u$ (ННДЕЛЧЕВЪ, ННДЪЛЕ). Засвидетелстван е преглас $a > e$ в позиция след мека съгласна и след съгласна $ч$ (ННДЪЛЕ; СЪТОВЧЕ), характерен за югоизточните български говори (Мирчев/Mirchev 1978: 134). Съгласната $и$ е заменена с $ж$ (ХАЖН). Фонетичната замяна е характерна за родопските говори: *жам, жон* (Стойков/Stoykov 1993: 127). Засвидетелствана е и редукция на гласна $a > ъ$ в ойконима СЪТОВЧЕ, характерна за говорите в Мървашко и Зиляховско (Иванов/Ivanov 1977: 90).

Височина на камбаната 61 см; диаметър на долното отворение 54,5 см; обиколка на долното отворение по овала 173 см.

Украса

На сферичната част на купола на камбаната има оформени три медальона с изображения на серафими. В основата на купола и по-надолу, непосредствено над текста, са разположени две двойки изпъкнали хоризонтални линии. В долния край на камбаната, непосредствено под надписа, в отворението към отвесната част са оформени 5 изпъкнали хоризонтални линии.

2. НАДПИС НА КАМБАНА ОТ КАМБАНАРИЯТА НА МАНАСТИРА „СВ. ГЕОРГИ“ В ПОКРАЙНИНТЕ НА ГР. ХАДЖИДИМОВО

Текстът е едноредов, вкопан, разположен в средното поле на камбаната, непосредствено под двойна изпъкнала хоризонтална линия в основата на куполната част.

Р

ПОДАКЪ ОТЪ ПОКОИНИЕ ДИМИТАР ИЛ БОЗЕВЪ 1935 Г.

Първата дума е оформена с буквена титла. Разстоянието между някои от буквите в отделните думи е различно. В предлога ОТЪ графемите са доста раздалечени. Налице е непоследователност при изписването на графема Ъ в позицията след краесловни графеми за съгласни звукове според правописните правила до правописната реформа от 1945 г.

Височината на камбаната е 38 см; външната обиколка в най-широката долна част по овала е 116 см; диаметърът на долното отворстие е 36,5 см.

Открива се преглас $a > e$ в позицията след мека съгласна, характерен за рупските говори като част от източните български говори (Стойков/Stoykov 1993: 209–210) в графичното оформление на прилагателно име ПОКОИНИЕ. В оформлението пък на личното име ДИМИТАР е налице замяна на графема Ъ с А, вероятно по диалектен изговор.

3. НАДПИС НА КАМБАНА ОТ КАМБАНАРИЯТА НА ЦЪРКВАТА „СВ. СВ. КОНСТАНТИН И ЕЛЕНА“, С. ПАРИЛ

В долния край на средното поле е разположен едноредов текст:

ПОДАРНЛЪ ДNMN A. KHCЕЛОВЪ 1935 Г.

Буквените знаци не се различават ясно. Височината им е 2 – 2,3 см; ширина на частите – 0,4 см.

Прави впечатление употребата на графема N вместо И.

В горния край на средното поле, под две изпъкнали хоризонтални линии е разположен едноредов вкопан текст, като буквите са разкривени:

XP CB KOCCTANTN N EЛEHA C. ПAРHЛЪ.

Поради патината и този текст трудно се разчита.

Височина на камбаната 48 см; диаметър на долното отворстие 45,5 см; външна обиколка на оширението в най-долната част 143 см.

4. НАДПИС НА КАМБАНА 2 ОТ КАМБАНАРИЯТА НА ЦЪРКВАТА „СВ. СВ. КОНСТАНТИН И ЕЛЕНА“, С. ПАРИЛ

Текстът е двуредов и е разположен в долния край на средното поле.

р. 1: ДАР ОТ БЛАГО СОЛОВ

р. 2: НА ХРАМ СВ. КОНСТАНТИН И ЕЛЕНА С. ПАРИЛ – 2011

Интерес представлява оформлението на графема Л, чиято предна наклонена греда е с дъговидна извивка навън. В горния край е разположена къса хоризонтална греда от връзката на двете наклонени греди наляво. Височината на буквените знаци от р. 1 е 2,5 см; от р. 2 – 2,7 см; ширина на частите 0,5 см.

Между двата края на надписа, на по-високо ниво, е отбелязан щемпел. От вътрешната страна на горната дъга е разположен текстът ФИРМА ВЕЛЕГАНОВ, а от долната дъга – ПЛОВДИВ. В средното поле е изписано: ОСНОВАНА 1872 Г.

Височина на щемпела в най-високата част 6,2 см; ширина 10,2 см.

Украса

Под раменния пояс на камбаната са разположени две изпъкнали хоризонтални линии. Под долната линия са оформени фигури с флорални мотиви.

5. НАДПИС НА КАМБАНА ОТ КАМБАНАРИЯТА НА ЦЪРКВАТА „СВ. АННА“, С. ГЪРМЕН

Камбаната е нова, за което свидетелстват външният ѝ вид (няма патина по нея), както и надписът, разположен в средното поле, двуредов:

р. 1: С. ГЪРМЕН – 2003

р. 2: ДАР ОТ БОРИС И СВЕТЛАНА ТЕРЗИЕВИ НА ХРАМ СВ. ГЕОРГИ

Текстът на горния ред е разположен в средата на средното поле, а този на долния ред е в основата на оширението на долната част на камбаната. Буквите са добре оформени и са без серифи.

В средното поле е поставен щемпел, чийто текст не се разчита.

Външна височина на камбаната 50 см; диаметър на долното отворстие 60 см.

Украса

В горния край на средното поле, под две хоризонтални изпъкнали линии са разположени два вида фигури с растителни мотиви.

Част от надписите на камбани са оформени по модела с начално съчетание НА ХРАМА...

1. НАДПИС НА КАМБАНА ОТ КАМБАНАРИЯТА НА ЦЪРКВАТА „СВ. НИКОЛАЙ“ В С. ДОЛЕН

Надписът е триредов, разположен в средното поле на камбаната, между куполната част и долното оширение, като най-горният и най-долният ред са оформени с излети букви, докато в средния ред буквите са вкопани, по-точно са оформени с врязани тънки линии. Буквите в тази част на надписа не са изработени прецизно, като отвесните греди са с леки изкривявания, а и пропорциите между отделните елементи на буквените знаци не са спазени. Оформената графема N вм. И в думата БРАТНЕ не е с отвесни, а със силно наклонени в горния край надясно хасти, като съединителната наклонена черта в случая е отвесна. Следващата графема E също е с наклонен надясно горен край и с къса хоризонтална средна черта, завършваща със сериф.

Първият ред на надписа е със сферична форма, а под него е разположено изображение – фигура на светец, вероятно св. Никола. Горната овална част на цифра 2 е с форма на затворен кръг. Добавената в края графема Г. е с по-ниска височина от цифрите. Средната част на надписа с вкопани графемии е разположена встрани от изображението на светеца.

р. 1: НА ХРАМА СВ. НИКОЛА

р. 2: С. ДОЛЕНЪ 1902 Г.

р. 3: ИЗРАБОТИЛИ БРАТНЕ Д. АЛЕКСОВИ ОТЪ С. Г. БРОДИ

В долната част на камбаната, при оширението ѝ, е разположен къс надпис, точно под горния надпис в средното поле. Първата част от него е оформена с излети букви (ОКИ), а втората е с вкопани цифрени знаци (200): ОКИ 200. Успоредната употреба на релефен и вкопан текст може да се обясни с това, че едва след като бъде отлята камбаната, тя може да бъде премерена за тежината ѝ. Чак тогава е възможно да бъде отбелязана в надписа цифрата, указваща тежината. Поради това тези данни са добавени по-късно.

Височината на буквите в сферичната част на надписа е 3 см, а на тези в хоризонталната част – 2,5 см. Ширината на хастите им е 0,3 см. Средната височина на графемите от вкопаната част на надписа е 2 см.

Височината на камбаната е 85 см; диаметър на отвърстието в долния край 75 см; обиколка на долния край на оширението по овала 123 см.

Украса

На раменния пояс на камбаната е оформен медальон, чието изображение трудно се различава. Средното ѝ поле е отграничено от горната сферична част с две двойки хоризонтални изпъкнали линии. В долния край, непосредствено под хоризонталната част на надписа е разположена редица от изпъкнали хоризонтални линии, в началото четири, а по-отдолу още две. Под най-долния надпис има още две изпъкнали хоризонтални линии.

2. НАДПИС НА КАМБАНА 2 ОТ КАМБАНАРИЯТА НА ЦЪРКВАТА „СВ. НИКОЛАЙ“ В С. ДОЛЕН

Надписът повтаря в известен смисъл оформлението на първата камбана. Първият ред е разположен сферично, а вторият е хоризонтален.

р. 1: НА ХРАМА СВ. НИКОЛА

р. 2: С. ДОЛЕНЪ 1902 Г. ОКИ 79

Подобно на първия надпис, графемите на думата ОКИ са релефни, а цифрите 79 са вкопани, оформени с тънки линии.

Височина на камбаната 64 см; диаметър на долното отвърстие 58 см; обиколка на долното оширение по овала 180 см.

Украса

На горната сферична част на камбаната има симетрично разположени четири медальона с образи на светци, които трудно се различават. В долния край на раменния пояс са оформени по-отгоре три изпъкнали хоризонтални линии, а под тях, на разстояние, други две линии. По-надолу, в горния край на средното поле на камбаната е разположен линеарен декоративен фриз с растителни мотиви. Непосредствено под него е оформена сферичната част на надписа, чийто горен край почти опира до фриза.

3. НАДПИС НА КАМБАНА 2 ОТ КАМБАНАРИЯТА НА ЦЪРКВАТА „СВ. НИКОЛАЙ“ В С. КОВАЧЕВИЦА

Едноредов надпис, разположен на долното оширение на камбаната:

НА ХРАМА СВ. НИКОЛАЙ ВЪ С. КОВАЧЕВИЦА 25. МАРТЪ 1909 Г.

Буквените знаци в началния предлог НА са по-високи от останалите в текста. Цифрите са ъгловати, с наклонени къси линии по овалите. Изписаната година е доста отдалечена от останалите части на надписа. Долу, на отвесната най-долна част на оширението на камбаната се откриват следи от буквени знаци, които не се разчитат.

Височина на камбаната 63 см; диаметър на долното отвърстие 57,5 см.

Украса

На овалната част на купола има симетрично разположени три медальона. Под нея, след три и още две отделени изпъкнали хоризонтални линии, е оформен линеарен фриз с растителни мотиви и с богата орнаментация. Под надписа също има хоризонтални изпъкнали линии.

4. НАДПИС НА КАМБАНА ОТ КАМБАНАРИЯТА НА ЦЪРКВА „СВ. ДИМИТЪР“, С. БАЛДЕВО

Текстът е двуредов и е вкопан. Разположен е в средното поле на камбаната.

р. 1: НА ХРАМЪ СВ.В. М. ДИМИТРИЙ.

р. 2: БАЛДЕВО НЕВРОКОПСКО. 1911 г.

Буквите са ъгловати и са с тънки серифи. Началната буква Н в предлога НА е с издължени над горния ред хасти. Това важи и за началните букви в думите ДИМИТРИЙ, БАЛДЕВО, НЕВРОКОПСКО.

На обратната на надписа страна е поставен щемпел. Надписът по горната страна на овала е двуредов, а тези от долната страна по овала и в средата са едноредови.

Надпис по горната страна на овала:

р. 1: ЛЪЯРНИЦА ЗА КАМБАНИ И СВЪЩНИЦИ :

р. 2: ОСНОВАНА ВЪ 1872 Г.

Буквите от горния ред са с по-едър шрифт, като предлог ЗА и съюз И са оформени с по-дребен шрифт, какъвто е на долния ред.

Надпис в средата: ВЪ г. ПЛОВДИВЪ

Надпис по контура на долния овал: Л. Д. ВЕЛЕГАНОВЪ. Пред надписа има оформена звезда.

Височина на камбаната 46 см; диаметър на долното отвърстие 48,5 см.

Украса

На раменния пояс на камбаната има оформен линеарен фриз с декоративни елементи и растителни мотиви. Следват три изпъкнали хоризонтални линии,

отделени с широки вдлъбнатини. В горния край на средното поле, под най-долната хоризонтална линия, се открива същият линеарен фриз. В долния край на средното поле, в началото на оширението на камбаната, са оформени две двойки изпъкнали хоризонтални линии.

5. НАДПИСИ НА КАМБАНА ОТ КАМБАНАРИЯТА НА МОНАСТИРА „СВ. ГЕОРГИ“ В ПОКРАЙНИНТЕ НА ГР. ХАДЖИДИМОВО

Надписите са два, едноредови. Единият е разположен на раменния пояс на камбаната, а другият – в горната част на средното поле.

Едноредов надпис на раменния пояс на камбаната:

НА ХРАМА СВ. ГЕОРГИ С. Г. СИНГАРТИЕ 28 ЯНУАРИЙ 1901.

Надписът е ограничен отдолу с две изпъкнали хоризонтални линии.

В графичния облик на селищното име СИНГАРТИЕ се открива преглас $a > e$ в позиция след мека съгласна, характерен за рупските говори като част от източните български говори (Стойков/Stoykov 1993: 209–210).

Едноредов надпис в горния край на средното поле на камбаната, под две двойки изпъкнали хоризонтални линии:

МАИСТОРЪ ГЕОРГИ Д. АЛЕКСОВЪ ОТЪ С. Г. БРОДИ. [106] ОКИ

Между БРОДИ. и ОКИ е оставено празно поле, в което е отбелязан с вкопани тънки линии цифровият знак 106. Вероятно е поставен след отливането на камбаната и сочи тежината ѝ.

Графемите са издължени. А, Д и Л са без горна хоризонтална свързваща греда.

Височина на буквените знаци 2,8 см; ширина на частите 0,4 см.

Височина на камбаната 61 см; диаметър на долното отворение 59,5 см; обиколка на долното отворение по овала 190 см.

Украса

В долния край на камбаната, при оширението към отвесната най-широка долна част е оформена ивица от шест изпъкнали хоризонтални линии.

Надписи на поставен щемпел

На немалко камбани има поставен щемпел. При една част от тях щемпелът е в комбинация с отделен друг текст, а на други има само щемпел, като неговият текст е единствен на камбанното тяло. Обичайно щемпелът е с елипсовидна форма и на него не е изписана годината на отливане на камбаната. За старинността ѝ може да се съди по особености на надписа на щемпела. Например употребата на графема Ъ, както и на краесловни ерове показва, че камбаната е отлята до 1945 г., когато е направена правописна реформа и посочените графични особености вече не са характерни за българската книжовна норма. Тъй като надписите на щемпели, поставени на камбани наред с друг надпис, са разгледа-

ни в предишните раздели на публикацията, тук са представени само надписите на щемпели на камбани, на които липсват други надписи.

1. НАДПИС НА КАМБАНА ОТ КАМБАНАРИЯТА НА МАНАСТИРА „УСПЕНИЕ БОГОРОДИЧНО“ КРАЙ С. БАНИЧАН

Щемпелът е поставен в средното поле на камбаната. Надписите по овала, отгоре и отдолу, са оградени от външна и вътрешна изпъкнала линия.

Надпис по овала от горната страна: БЪЛГ. ПАТРИАРШИЯ.

Надпис по овала от долната страна: СИНОДАЛНА УТВАРНИЦА.

В средата, на хоризонтален ред е изписано СОФИЯ.

Височина на буквите 0,2 см.

Височина на камбаната 55 см; диаметър на долното отворстие 54 см; обиколка на долното оширение по овала 170 см.

Украса

На раменната част на камбаната са оформени три звезди на равни разстояния една от друга. В средното поле, на нивото на щемпела, са разположени медальони с изображения на светци.

Същият щемпел е поставен и на други две камбани, като има разлика в украсата и в размерите им.

2. НАДПИС НА КАМБАНА ОТ КАМБАНАРИЯТА НА ЦЪРКВАТА „СЪБОР НА СВ. 12 АПОСТОЛИ“, С. БОРОВО

Поставеният в средното поле на камбаната щемпел е с надпис и оформление като на камбаната от камбанарията на манастира „Успение Богородично“ край с. Баничан.

Височина на камбаната 60 см; диаметър на долното отворстие 61 см; обиколка на долното оширение по овала 129 см.

Украса

На раменния пояс на камбаната са поставени четири звезди на равни разстояния. Също четири звезди има и на най-долната отвесна част на камбаната. В средното поле, на нивото на щемпела, е оформено изображение на Св. Богородица с младенца. Открива се още медальон с изображение на светец, чиято дясна ръка е вдигната за кръстен знак, а с лявата държи книга. На същото ниво е изобразена фигура на духовник с книга в лявата ръка, който с дясната прави кръстен знак.

3. НАДПИС НА КАМБАНА ОТ КАМБАНАРИЯТА НА ЦЪРКВАТА „УСПЕНИЕ НА ПРЕСВЕТА БОГОРОДИЦА“, С. ЛИБЯХОВО (ДН. ИЛИНДЕН)

И на тази камбаната щемпелът е същият, като на камбаната от камбанарията на манастира „Успение Богородично“ край с. Баничан.

Височина на камбаната 52 см; диаметър на долното отворстие 52 см; обиколка на долното оширение по овала 164 см.

Украса

В долния край на раменния пояс са оформени три хоризонтални раздалечени линии. В долния край на средното поле, при оширението са разположени четири хоризонтални изпъкнали линии.

Откриват се щемпели, чиито надписи включват данни за частни камбанолеярски фирми, дори имена на майстори камбанолеяри.

1. НАДПИС НА КАМБАНА ОТ КАМБАНАРИЯТА НА ЦЪРКВА „СВ. АННА“, С. ГЪРМЕН

Щемпелът, поставен в средното поле на камбаната, е с надписи по овала, отгоре и отдолу, оградени от външна и вътрешна изпъкнала линия.

Надпис по овала от горната страна: БРАТЯ Г. АЛЕКСИЕВИ.

Надпис по овала от долната страна: КАМБАНОЛЕЯРИ.

В средата, на хоризонтален ред е изписано СОФИЯ.

Височина на камбаната 65 см; диаметър на долното отворстие 70 см.

Украса

На овалната част в горния край на камбаната са оформени три звезди на равни разстояния. Под тях, на раменния пояс има 2 x 2 хоризонтални изпъкнали линии, като на най-долната линия се откриват декоративни флорални елементи. На нивото на щемпела има изображение на Св. Богородица с младенеца. Различават се също контури на медальон, който е зацапан. В долната част на камбаната, при началото на оширението са оформени 2 x 2 изпъкнали хоризонтални линии.

2. НАДПИС НА КАМБАНА 2 ОТ КАМБАНАРИЯТА НА ЦЪРКВА „СЪБОР НА СВ. 12 АПОСТОЛИ“, С. БОРОВО

Щемпелът, поставен в средното поле на камбаната, е с текст:

Надпис по овала от горната страна: БЛАГО ИВ. ВЕЛЕГАНОВЪ.

Надпис в средата, на хоризонтален ред: ИЗРАБОТИЛЪ.

Надпис по овала от долната страна: ВЪ ПЛОВДИВЪ.

Височина на камбаната 43 см; диаметър на долното отворстие 50 см; обиколка на долното оширение по овала 158 см.

Украса

На раменния пояс на камбаната е оформен линеарен фриз с растителни мотиви. В горния край на средното поле на камбаната същият линеарен фриз е обърнат с растителните мотиви надолу. В долната част на камбаната, при оширението, се открива същият линеарен фриз с растителните мотиви. Под него са оформени двойка изпъкнали хоризонтални линии.

Заклучение

Прегледът на надписите на камбани от църкви в Неврокопска епархия (Гоцеделчевско) дава възможност да се представят характерните особености на този вид епиграфски паметници по българските земи от епохата на Възраждането и от по-ново време. Видно е, че камбанолеярството в проучвания район е със стари традиции. Най-старите засвидетелствани днес камбани са от 80-те години на XIX в. Но вероятно е имало и по-стари камбани, които поради налични дефекти (например пукване и др.) са били претопявани и от материала са отливани нови камбани. Проучените текстове на камбани дават ценни сведения за датировката на отливане на камбаните, за селищното име и за патронното име на църквата; за майсторите камбанолеяри. В проучвания район са работели предимно майстори от с. Горно Броди, Сярско. Малко на брой са камбаните, отлети от майстори, родом от гр. Банско. Те са и с по-късна датировка. По тематика преобладават строителните надписи. Доста по-малко са ктиторските. Част от надписите, които не включват данни за отливане на камбани, за майсторите и за ктиторство, са с откъслечни сведения за селището, за патронното име на църквата и за годината на отливане на камбаната. Що се отнася до датировката на надписите, тя се определя освен от изписаната в тях година на отливането, и от графичните им и граматични особености. Откриват се графеме, характерни за българската възрожденска писмена традиция (Љ, Ж, Ы, І, ІЖ), наличие на падежни форми, на архаична лексика и др. Употребата на част от споменатите графеме в текста (Љ, Ж), както и изписването на краесловни ерове, се свързва с утвърдения правопис в следосвобожденска България до правописната реформа от 1945 г. Разгледано е оформлението на отделни графеме със и без серифи, наличието на алогографи и др.

В проучените текстове са откриват диалектни особености, характерни за местните западни рупски говори: редукция $o > u$, $e > u$; преглас $a > e$ и др.

Една част от камбаните са с щемпел, като отново преобладават тези, дело на майстори с потекло от с. Горно Броди, Сярско. Към тях спадат и камбани с щемпели, включващи данни, че са на утварницата на Българската патриаршия в София. Едва на един щемпел, дело на горнобродски майстори, е отбелязано името МАКЕДОНИЯ, но като географско понятие.

Относно графичното оформление на текстовете са видни уменията и майсторството на горнобродските камбанолеяри. Това особено важи при избирането на място за сферично разположените текстови части и умелото им съчетаване с хоризонтално разположените, както и с украсата на отделните камбани. Неслучайно в някои от тези текстове се използва думата ИСКУСТВУ, т.е. наличие на изключително майсторство в камбанолеенето и в оформлението на текстовете върху тях. Разбира се, има и текстове с недобра подредба на графемите в прави редове, както и с непрецизно оформление на отделните графеме. Това особено важи за вкопаните текстове, в които се откриват елементи на курсивен шрифт. Но те са по-малко.

С настоящата публикация се поставя началото на по-системно изучаване на надписите на църковни камбани като важни епиграфски паметници, свързани с българската възрожденска и по-нова история.

Литература

- Андрейчин 1986:** Андрейчин, Л. *Из историята на нашето езиково строителство*. София: Народна просвета.
- ГБР 2004:** *Гръцко-български речник*. 2. прераб. изд. Пловдив: МАГ – 77.
- Гуринова 2008:** Гуринова, П. *Предаване на културната традиция в рода Халембакови – Димкови от село Горно Броди*. Дипломна работа. Специализирано висше училище по библиотекознание и информационни технологии. София: Катедра „Културно-историческо наследство“.
- Даутов 2019:** Даутов, Н. Кулата в с. Горно Броди (Ано Вронду). – *Български турист*, № 12; bulgariantourist.com/ nikolaydautov.
- Даутов 2021:** Даутов, Н. Църковни камбани от община Разлог. – В: *Годишник на Исторически музей, гр. Разлог*. Т. 2. Страници от летописа на Разлог и покрайнината. Благоевград: РИК „Ирин-Пирин“, 89–105.
- Иванов 1977:** Иванов, Й. Н. *Български преселнически говори*. Трудове по българска диалектология. Кн. 9. София: Издателство на БАН.
- Йончев 1975:** Йончев, В. *Шрифтът през вековете*. София: Български художник.
- Марева 2017:** Марева, Т. Камбаните на Смолянските църкви. – В: *Стопански и културен живот в Родопите и Тракия (XIX – XX)*. Сборник от международна научна конференция. Смолян: Зеа-Принт, 48–62.
- Мирчев 1978:** Мирчев, К. *Историческа граматика на българския език*. София: Наука и изкуство.
- Митринов 2015:** Митринов, Г. Българското църковно-историческо наследство в Беломорието. I. Надписи на надгробия. – *Известия на ИБЕ*, кн. 28, 53–87.
- Митринов 2016:** Митринов, Г. Български следи по стенописите на църквата „Св. Архангел Михаил“ в с. Ловча, Неврокопско (дн. Драмско). – *Известия на ИБЕ*, кн. 29, 107–131.
- Митринов 2017:** Митринов, Г. Надписът на камбанарията в с. Баница, Сярско. – В: *Поклон пред буквеното слово*. Юбилеен сборник в чест на 70-годишнината на проф. д-р Пеньо Ст. Пенев. Пловдив, 83–89.
- Митринов 2018:** Митринов, Г. Надписи на надгробните плочи от българското гробище в Цариград (Истанбул). – *Дзяло*, <http://www.abcdar.com>; <http://www.academia.edu>.
- Митринов 2019:** Митринов, Г. Български следи в епиграфски надгробни паметници от Беломорието (Егейска Македония). – В: *Доклади от Международната годишна конференция на Института за български език „Проф. Любомир Андрейчин“ (София, 14–15 май, 2019 г.)*. София: Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“, 177–187.
- Митринов 2020:** Митринов, Г. Български следи в епиграфски надгробни паметници от Беломорието (Егейска Македония и Западна Тракия). – В: *Доклади от Международната годишна конференция на Института за български език „Проф. Любомир Андрейчин“*. Т. 2. София: Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“, 123–131.
- РКБЕНО 2012:** *Речник на книжовния български език на народна основа от XVII век (върху текст на Тихонравовия дамаскин)*. София: Издателство „Валентин Траянов“.

- Семерджиева 2009:** Семерджиева, С. Велегановият род. – В: *Годишник на Регионален исторически музей Пловдив*. Научен форум „Пловдивски приноси 2009“, „Род, семейство, отечество“. Пловдив: Регионален исторически музей, 122–130.
- Смядовски 1993:** Смядовски, Ст. *Българска кирилска епиграфика IX – XV век*. София. АГАТА-А.
- Стойков 1993:** Стойков, Ст. *Българска диалектология*. Под редакцията на М. Сл. Младенов. София: Издателство на БАН.
- Стоянов 1980:** Стоянов, Ст. *Граматика на българския книжовен език*. София: Наука и изкуство.
- Тулешков 2011:** Тулешков, Н. Български камбанарии и камбанолеене. – В: *Архитектурното изкуство на старите българи*. Т. 4, II гл. София: Издателство „Арх и Арт“, 152–202.
- ЦВ 1915:** *Църковен вестник*, № 19 (09.09.1915), № 20 (16.05.1915), № 21 (23.05.1915).

References

- Andreychin 1986:** Andreychin, L. *Iz istoriata na nasheto ezikovo stroitelstvo* [From the History of Our Language Construction]. Sofia: Narodna prosveta.
- GBR 2004:** *Gracko-balgarski rechnik* [Greek-Bulgarian Dictionary]. Vtoro preraboteno izdanie. Plovdiv: MAG – 77.
- Gurinova 2008:** Gurinova, P. *Predavane na kulturnata tradicia v roda Halembakovi – Dimkovi oy selo Gorno Brodi* [Transmission of the Cultural Tradition in the Family Halembakovi – Dimkovi from the Village of Gorno Brody]. Diplomna rabota. Specializirano vishe uchilishte po bibliotekoznanie i informacionni tehnologii. Sofia: Katedra „Kulturno-istorichesko nasledstvo“.
- Dautov 2019:** Dautov, N. Kulata v s. Gorno Brodi (Ano Vrondu) [The Tower in the Village of Gorno Brodi (Ano Vrondu)]. – *Balgarski turist*, No. 12; bulgariantourist.com/nikolaydautov.
- Dautov 2021:** Dautov, N. Carkovni kambani ot obshtina Razlog [Church Bells from Razlog Municipality]. – V: *Godishnik na Istoricheski muzey, gr: Razlog*. Т. 2. Stranici ot letopisa na Razlog i poktaininata. Blagoevgrad: RIK Irin-Pirin, 89–105.
- Ivanov 1977:** Ivanov, Y. N. *Balgarski preselnicheski govori* [Bulgarian Migrant Dialects]. Trudove po balgarska dialektologia. Kn. 9. Sofia: Izdatelstvo na BAN.
- Yonchev 1975:** Yonchev, V. *Shriftat prez vekovete* [The Font Over the Centuries]. Sofia: Balgarski hudozhnik.
- Mareva 2017:** Mareva, T. Kambanite na Smolianskite tzarkvi [The Bells of the Smolyan Churches]. – V: *Stopanski i culturen zivot v Rodopite i Trakia (XIX – XX)*. Sbornik ot mezhdunarodna nauchna konferencia. Smolyan: Zea-Print.
- Mirchev 1978:** Mirchev, K. *Istoricheska gramatika na balgarskia ezik* [Historical Grammar of the Bulgarian Language]. Sofia: Nauka i izkustvo.
- Mitrinov 2015:** Mitrinov, G. Balgarskoto tzarkovno-istorichesko nasledstvo v Belomoriето. I. Nadpisi na nadgrobia [The Bulgarian Church-Historical Heritage in the Aegean. I. Inscriptions on Tombstones]. – *Izvestia na IBE*, kn. 28, 53–87.
- Mitrinov 2016:** Mitrinov, G. Balgarski sledi po stenopisite na tzarkvata „Sv. Arhangel Mihail“ v s. Lovcha, Nevrokopsko (dn. Dramsko) [Bulgarian Traces on the Frescoes of the Church “St. Archangel Michael” in the Village of Lovcha, Nevrokop Region (Now Drama Region)]. – *Izvestia na IBE*, kn. 29, 107–131.

- Mitrinov 2017:** Mitrinov, G. Nadpisat na kambanariata v s. Banica, Siarsko [The Inscription of the Bell Tower in the Village of Banitsa, Serres Region]. – V: *Poklon pred bukvenoto slovo*. Yubileen sbornik v chest na 70-godishninata na Prof. Dr. Penio Penev. Plovdiv, 83–89.
- Mitrinov 2018:** Mitrinov, G. Nadpisi na nadgrobnite plochi ot balgarskoto grobishte v Tzarigrad (Istanbul) [Inscriptions on the Tombstones from the Bulgarian Cemetery in Constantinople (Istanbul)]. Sofia. – *Dzialo*, <http://www.abcdar.com>; <http://www.academia.edu>.
- Mitrinov 2019:** Mitrinov, G. Balgarski sledi v epigrafski nadgrobni pametnici ot Belomorieto (Egeiska Makedonia) [Bulgarian Traces in Epigraphic Tombstones from the Aegean (Aegean Macedonia)]. – V: *Dokladi ot Mezhdunarodnata godishna koferencia na Instituta za balgarski ezik „Prof. Liubomir Andreichin“* (Sofia, 14–15 may 2019 g.). Sofia: Izdatelstvo na BAN „Prof. Marin Drinov“, 177–187.
- Mitrinov 2020:** Mitrinov, G. Balgarski sledi v epigrafski nadgrobni pametnici ot Belomorieto (Egeiska Makedonia i Zapadna Trakia) [Bulgarian Traces in Epigraphic Tombstones from the Aegean (Aegean Macedonia and Western Thrace)]. – V: *Dokladi ot Mezhdunarodnata godishna koferencia na Instituta za balgarski ezik „Prof. Liubomir Andreichin“*. T. 2. Sofia: Izdatelstvo na BAN „Prof. Marin Drinov“, 123–131.
- RKBENO 2012:** *Rechnik na knizhovnia balgarski ezik na narodna osnova ot XVII vek (varhu tekst na Tihonravovia damaskin)* [Dictionary of the Literary Bulgarian Language on a Folk Basis from the 17th Century]. Sofia: Izdatelstvo „Valentin Trayanov“.
- Semerdzhieva 2009:** Semerdzhieva, S. Veleganoviat rod [The Veleganov Family]. – V: *Godishnik na Regionalen istoricheski muzey Plovdiv*. Nauchen forum „Plovdivski prinosi 2009“, „Rod, semeistvo, otechestvo“, 122–130.
- Smyadovski 1993:** Smyadovski, St. *Balgarska kirilska epigrafika IX – XV vek* [Bulgarian Cyrillic Epigraphy 9th – 15th Century]. Sofia: AGATA.
- Stoyanov 1980:** Stoyanov, St. *Gramatika na balgarskia knizhoven ezik*. [Grammar of the Bulgarian Literary Language]. Sofia: Nauka i izkustvo.
- Stoykov 1993:** Stoykov, St. *Balgarska dialektologia* [Bulgarian Dialectology]. Pod redakciata na M. Sl. Mladenov. Sofia: Izdatelstvo na BAN.
- Tuleshkov 2011:** Tuleshkov, N. Balgarski kambanarii i kambanoleene. [Bulgarian bell towers and bell casting]. – V: *Arhitekturnoto izkustvo na starite balgari*. T. 4. II glava. Sofia: Izdatelstvo „Arh i Art“.
- CV 1914:** *Carhoven vestnik* [Church newspaper], № 19 (09.09.1915), № 20 (16.05.1915), № 21 (23.05.1915).

Доц. д-р Георги Митринов
 Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“
 Българска академия на науките
 бул. „Шипченски проход“, 52, бл. 17
 1113 София, България
g_mitrinov@abv.bg
<https://orcid.org/0000-0002-0047-3276>

Georgi Mitrinov, Assoc. Prof. Dr.
Institute for Bulgarian language “Prof. Lyubomir Andreychin”
Bulgarian Academy of Sciences
52 Shipchenski prohod Blvd., bl. 17
Sofia 1113, Bulgaria
g_mitrinov@abv.bg
<https://orcid.org/0000-0002-0047-3276>

Николай Даутов
Неврокопска света митрополия
nikolay12@abv.bg
<https://orcid.org/0000-0002-3959-6855>

Nikolay Dautov
Nevrokop Holy Diocese
nikolay12@abv.bg
<https://orcid.org/0000-0002-3959-6855>